

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-318-3-13>

УДК 581.6:332.1(477)

Ігор ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-2033-5054>

e-mail: ihor.zvarych@pnu.edu.ua

Леся ДМИТРИШИН

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0003-1842-8112>

e-mail: lesia.dmytryshyn@pnu.edu.ua

Олена ЗВАРИЧ

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

<https://orcid.org/0000-0002-5088-7565>

e-mail: olena.zvarych@pnu.edu.ua

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТОРГОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН У ФОРМУВАННІ ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО- ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується вплив міжнародних торгово-економічних відносин на формуванні потенціалу розвитку регіону в контексті еволюції теоретичних концепцій регіональних трансформацій. При цьому із використанням системного та синергетичного підходів, методів аналізу і синтезу, індукції та дедукції, історичного і компаративного аналізу встановлено, що виділяють два підходи до економічного зростання та розвитку у відношенні до дослідження потенціалу розвитку регіону: економічне зростання, пов'язане зі збільшенням валового продукту на одного мешканця, і його обсягами. Натомість, економічний розвиток є ширшим поняттям та означає зростання рівня життя людини, деякі із яких мають невимірюваний (якісний) характер. Одночасно наведений у роботі перелік концепцій розвитку регіону дає об'єктивну змогу стверджувати, що це процеси, зумовлені диференційованими чинниками, вплив яких накопичується у період визначення потенціалу економічного стану регіону. Але, варто пам'ятати, що чинники, які розглядаються у теоріях економічного розвитку, ґрунтуються головним чином на описі його регулярних процесів, що відбуваються в умовах сформованих, розвинених ринкових економік. Водночас застосування таких чинників із погляду на сучасні зміни, які відбуваються у світовій економіці, для з'ясування тенденцій регіонального розвитку у країнах Східної Європи, економічні процеси у яких підлягають трансформації економіки у відповідності із вимогами європейської інтеграції, безумовно вимагає їх розширення та адаптації.

Ключові слова: торгово-економічні відносини, експорт, потенціал розвитку, регіон, теорії економічного розвитку, економічне зростання.

Ihor ZVARYCH, Lesia DMYTRYSHYN, Olena ZVARYCH

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

THE ROLE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS IN FORMING OF THE REGION DEVELOPMENT POTENTIAL: THEORETICAL AND APPLIED ASPECT

The article investigates the impact of trade and economic relations on the development potential of the region formation in the context of regional theoretical concepts' evolution. At the same time, with the use of systemic and synergistic approaches, methods of analysis and synthesis, induction and deduction, historical and comparative analysis, it was established that there are two approaches to economic growth and development in relation to the study of the development potential of the region: economic growth associated with an increase in gross product per capita, and its volumes. On the other hand, economic development is a broader concept and means an increase in the standard of living of a person, some of which have an immeasurable (qualitative) nature. At the same time, the list of regional development concepts given in the work gives an objective opportunity to assert that these are processes caused by differentiated factors. The influence of which accumulates during the period of determining the potential of the economic state of the region. However, it should be remembered that the factors considered in the theories of economic development are based mainly on the description of its regular processes that take place in the conditions of established, developed market economies. At the same time, the application of such factors from the point of view of modern changes taking place in the world economy, to clarify the trends of regional development in the countries of Eastern Europe, the economic processes of which are subject to the transformation of the economy in accordance with the requirements of European integration, definitely requires their expansion and adaptation.

Key words: trade and economic relations, export, development potential, region, theories of economic development, economic growth.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Завдання визначення потенціалу розвитку регіонів в умовах глобалізації та інтеграції економічних систем були і є основними в економічних дослідженнях, особливо коли йдеться про трансформацію світової економічної системи. Із погляду на істотні просторові диспропорції розвитку особливе значення у цих пошуках відіграють торгово-економічні відносини, у першу чергу, спроби визначення механізму їх впливу, умов та чинників потенціалу розвитку регіонів. Просторова диференціація розвитку стає основною проблемою сучасної економіки, а вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку є

головною метою системних досліджень, які здійснюються у рамках регіональної політики. І мова тут йде не лише про перерозподіл фінансових коштів, а перш за все про стимулювання розвитку у слабо розвинених регіонах, навіть за рахунок значно повільнішого темпу зростання найбільш розвинених територій. Проте, на жаль, здійснювані у цьому напрямку дії не завжди приносять бажаний результат, що знаходить своє підтвердження у нестійких процесах збіжності (конвергенції) та розбіжності (дивергенції) регіонального продукту на одну особу. Саме такі труднощі є винятково важливим чинником, яким вчені мобілізуються до подальших пошуків нових парадигм регіонального розвитку, у тому числі за рахунок теорій розвитку, які враховують роль торгово-економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретико-прикладні аспекти дослідження регіонального розвитку є основою багатьох наукових доробок. Особливої уваги тут заслуговують праці таких вчених, як А. Амін, С. Антонюк, Дж. Андерсон, Х. Бос, Р. Барро, А. Браманте, Х. Ванг, М. Голанський, М. Джаман, Й. Колеман, Н. Кругман, Р. Лукас, Р. Мартін, А. Маршалл, Л. Мішеліс, Р. Нельсон, Д. Норт, М. Обтфельд, Ч. Перроу, М. Портер, Р. Путман, Х. Річардсон, П. Ромер, Х. Салаї-Мартін, П. Санлі, А. Скотт, Т. Страухаарт, С. Степаненко, М. Сурке, Н. Тимочко, Я. Тінберген, Н. Тірфт, Г. Тондл, Л. Уін, Д. Урбан, Е. Фелбс, В. Фещенко, Р. Флорида, Г. Хойт, Р. Хофе, Г. Цестос, К. Шваб [1–26].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Однак, все ще недостатньо вивченими залишаються питання ролі міжнародних торгово-економічних відносин у формуванні як теоретичних, так і прикладних концепцій потенціалу розвитку регіону.

Формулювання цілей статті

Метою статті є еволюційний аналіз теорій регіонального розвитку з позиції визначення впливу міжнародних торгово-економічних відносин на потенціал розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу

Зазвичай виділяють два підходи до економічного зростання і розвитку, які стосуються економіки регіону: економічне зростання пов'язується зі збільшенням валового продукту на одного жителя та його обсягами. Натомість, економічний розвиток є ширшим поняттям, позначаючи зростання рівня життя людини, із яких деякі мають невимірюваний (якісний) характер. Зростання ґрунтується на кількісних змінних, а розвиток охоплює як кількісні, так і якісні характеристики, якими відображається фазовий процес переходу регіону від нижчого рівня розвитку до вищого. Отже, беручи до уваги взаємозалежності між економічним зростанням та розвитком, вважається, що зростання є його основною умовою, наслідки якого формують рівень та умови життя у регіонах. Водночас такими залежностями визначаються і потреби в одночасному дослідженні моделей економічного зростання та регіонального розвитку [8].

Генезис теорій регіонального розвитку. Джерела теорій регіонального розвитку беруть свій початок у традиційних школах економіки. Поруч із цим чималу сукупність цих концепцій в принципі варто поділити на дві групи, які відповідають альтернативним моделям економіки, тобто *концепції неокласичної течії*, яка сформована згідно із ліберальною доктриною мінімалізації інтервенціоналізму і трактує вільний ринок як оптимальний регулюючий механізм, та *концепції неокейнсіанської течії*, що пояснює інтервенційнізм як винятково необхідний регулюючий механізм, зокрема, такий, який оптимізує потенціал регіонального розвитку.

Теорії та концепції регіонального розвитку формуються на підґрунті теорії економічного розвитку. Варто виділити дві економічні теорії, які досліджують процеси зростання валового продукту – теорію економічного зростання, яка стає щораз більш технічною і втрачає зв'язок із практичним застосуванням, та теорію економічного розвитку, що стала окремим науковим напрямком досліджень [3]. Головним завданням теорії економічного розвитку є пошук оптимальних шляхів переходу відсталих держав до рівня розвинутої ринкової економіки. Відповідь на це питання відсталі країни зазвичай отримують, користуючись досвідом високорозвинених економік. Водночас цей шлях вони можуть пройти швидше і з меншими витратами, навіть якщо володіють однаковою кількістю та якістю матеріального і людського капіталу. Відкритим залишається питання про можливість досягнення рівноважного стану розвитку у масштабі усіх країн. Одночасно із цим питання теорії економічного розвитку на макроекономічному рівні варто перенести на регіональний рівень як предмет розгляду регіональних економістів [4; 8; 27].

Теорія економічного розвитку спирається на класичну економіку та пов'язану із нею міжнародну теорію торгівлі, у тому числі теорію компаративних витрат, і концепцію конвергенції, яка, можна сказати, тепер переживає свій ренесанс. Теорія компаративних витрат, часто згадувана і як теорія компаративних переваг, має свої джерела у працях Давида Рікардо. Своєю концепцією він переконливо довів хибність поглядів меркантилістів відносно міжнародної торгівлі. Водночас вона є продовженням думок Адама Сміта, який вважав, що переваги вільної міжнародної торгівлі стосуються обох сторін обміну [4]. Основний

принцип цієї теорії призводить до того висновку, що порівняння витрат праці між двома державами та залежність від них торгівлі між ними може бути джерелом їх конкурентних переваг [1; 4; 8].

Розвитком концепції компаративних витрат стала теорія розвитку через торгівлю, яка названа теорією екзогенного розвитку. Згідно із нею міжнародна торгівля має забезпечити розвиток слабше розвиненим регіонам/ державам, які виготовляють низькотехнологічні продукти, і подальший розвиток високорозвиненим регіонам/країнам, у яких переважає високотехнологічне виробництво. Втім, наявні реалії нанівець спростували ці твердження.

Неокласична економіка в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем призвела до формування теоретичних моделей економічного зростання, що названі моделями екзогенного зростання. Вони із часом еволюціонували у міру здобуття досвіду у аналізі процесів економічного зростання. Економіка характеризується в них прагненням до рівноважного зростання у довгостроковому періоді, а його рівень залежить від екзогенного рівня технічного прогресу. До найбільш відомих моделей зростання екзогенного типу можливо віднести модель зростання Солоу і розширену неокласичну модель Менк'ю, Ромера та Уейла. Для прикладу, неокласична модель Солоу засновується на тому, що зростання продуктивності праці, яке спричиняється технологічним прогресом, є рівномірним у часі. Ці моделі цілеспрямовані на збільшення рівня інвестицій і пропозиції та ґрунтувались на гіпотезі, що такі дії спричиняють короткострокове зростання [4; 8; 20; 27], а на практиці виявилось, що зростання інвестицій у довгостроковому періоді впливає на збільшення обсягу продукції та ВВП/ВРП. Це спричиняє необхідність створення ендегенних економічних моделей, які не приймають як дані ані рівень інвестицій, ані стан науково-технічного прогресу, тож мали бути вдосконалені [4; 8; 27].

З неокласичною економікою пов'язана і неокласична теорія торгівлі. Неокласичні теорії у так званій течії *catch-up* доводять, що у довгостроковому періоді настає процес конвергенції у розвитку між регіонами/державами з різним рівнем розвитку та існують оптимальні співвідношення між капіталом і робочою силою. Коли досягається відповідна рівновага, вищий дохід *per capita* стає можливим винятково тільки шляхом застосування технічного прогресу. Модель неокласичної теорії торгівлі наголошувала, що конвергенція має великою мірою натуральний характер. А першими її концепцію сформулювали у 40-х рр. XX ст. Я. Тінберген та Х. Бос на підрунті аналізу економіки США. Конвергенція означає процес прискореного розвитку слабших економік і, як наслідок, вирівнювання доходів *per capita* з розвиненішими економіками. При цьому це явище визначається як β -конвергенція [4, 5].

Іншим типом цього явища є абсолютна конвергенція, яка ґрунтується на можливості досягнення того ж рівня доходів для двох регіонів/країн лише у разі існування в обох таких же економічних (приміром, географічного потенціалу і рівнів заощаджень та технологічного розвитку тощо) засад. Для випадку тих економік, які відрізняються між собою і сформульовано поняття умовної конвергенції – у той же час багаті держави (регіони) розвиваються швидше, аніж бідніші, із огляду на велику різницю у початковому стані [24].

На основі неокласичної моделі зростання у 90-х роках XX ст. здійснені дослідження стосовно конвергенції доходів у регіонах Європейського Союзу. За їх результатами констатувалось, що конвергенція доходів у регіональному масштабі не є постійним явищем. Альтернативно спостерігається і явище дивергенції – повної поляризації регіональних доходів [1; 4–6; 8; 27].

Поясненням обох цих процесів зайнялись нова теорія зростання та нова економічна географія [11]. Результати їх досліджень призвели до висновку, що конвергенція доходів у регіональному масштабі не є явищем загальним, а це великою мірою пояснює проблеми регіонального розвитку на просторі Європейського Союзу та інших регіонів. Це і дало усі підстави до початку широкої дискусії та досліджень, метою яких було дати відповідь на питання, чи у сучасному економічному стані маємо справу із тенденціями до збіжності – конвергенції або поляризації – дивергенції регіональних доходів у Європі та світі. Як результат таких процесів з'явилися і дві нові теоретичні концепції: нова теорія зростання та нова економічна географія [1; 4; 8; 27].

Варто пам'ятати, що неокласична модель розвитку у своїй класичній формі досліджувала держави, а не регіони. Початкові спроби її адаптації у поясненні явищ на регіональному рівні не враховували специфіки функціонування економіки регіону. Першим проти її неврахування запротестував Семюел Річардсон [19], який констатував у своїй теорії регіонального зростання, що принцип неокласичної моделі та ідеальна конкуренція можуть бути хибним для відносних просторових залежностей, таких, наприклад, як диференційовані транспортні витрати. З'ясовуючи відмінності між різними регіонами і країнами, він вказав на той факт, що регіони є більш відкритими, аніж держави, однаково – як при врахуванні руху товарів, так і їхніх чинників; не використовують таких інструментів економічної політики, які мають у своєму розпорядженні ті чи інші держави, приміром, політики торгового обміну, монетарної та податкової політики, як і політики конкуренції тощо [4; 8; 27].

Процеси трансформації світової економічної системи, європейської інтеграції та глобалізації значною мірою ліквідували або послабили існуючі економічні кордони країн. Введенням у життя принципу безперешкодного руху людей, товарів, капіталу і валютного союзу створено умови до повної лібералізації міжкраїнних потоків. Сприяючий цьому процес перенесення політики багатьох держав на рівень

Європейського Союзу та поширення ідеї Європи не країн, а тільки регіонів, як констатує Г. Тондл [23], і виключило держави як безпосередні об'єкти із відповідного економічного аналізу [4; 27].

Іншою провідною макроекономічною школою ХХ ст. стало кейнсіанство, творцем якої був Джон Мейнард Кейнс. Її найістотнішим досягненням є відмова від гіпотези класичної економіки, коли нерегульований вільний ринок прагне до рівноваги попиту і пропозиції та за політики швидких змін основних відсоткових ставок, які прямують за натуральним попитом на грошову одиницю, можливо отримати повне працевлаштування [4; 8; 27].

Після другої світової війни кейнсіанство відіграло роль провідної макроекономічної теорії, якою послуговувались багато розвинених і тих, що розвивались, держав. У таких країнах, як США, Японія та Південна Корея, вона дала винятково добрі результати і уможливила створення у шестидесятих та сімдесятих роках стабільніших економік, які характеризувались низьким безробіттям і низькою інфляцією та порівняно швидко розвивались.

У сімдесятих роках держави, що застосовували інтервенціонізм, почали спостерігати систематичне збільшення безробіття за одночасного, по суті невинного, зростання інфляції та брак позитивної реакції ринку на дії такого процесу. Економіки цих країн стали повільніше розвиватись і потрапляли у більшу заборгованість. У кінці сімдесятих років свою спадаючу популярність почали повертати саме ті економічні школи, які виходили із принципів класичної економіки, та особливо монетаризм і неокласична економіка [4; 27].

Моделі попиту знайшли численні застосування у поясненні процесів регіонального розвитку вже у 50-х роках ХХ століття. Регіональні економісти і економічні географи у сімдесятих роках минулого сторіччя пристосували та модифікували із позиції нової економічної ситуації. Одним із прикладів попитових моделей зростання є і теорія економічної бази Карлоса Гуннарда Мюрдала, пізніше модифікована Нікаласом Калдором, яка описує явище, у якому зміна однієї величини спричиняє зміну іншої. Позитивні зміни зміцнюють процес зростання, а негативні – рецесії. Це спричиняє диференціацію розвитку у просторі, збільшуючи диспропорції між центрами зростання та іншими територіями. У моделі Мюрдала чи не вперше з'являється можливість виникнення розбіжності в диференціації регіональних доходів. У концепції Н. Калдора можна відшукати ті ж визначники теорій розвитку Чарльза Перроу і Альберта Хіршмана, для яких спільною ознакою є припущення щодо циклічності процесу економічного розвитку, що ініціюється чинниками розвитку та ефекти якого акумулюються в економіці. У результаті – розвиток зазвичай ґрунтується на технологічних і організаційних інноваціях. У моделі Ніколаса Калдора додатково вказується на такі чинники розвитку, як ефект навчання через діяльність (*learning by doing*), поширення інформації (*spillover*), спеціалізацію експорту та наслідки вигод від масштабу виробництва [8].

Сучасні регіональні економісти меншою мірою займаються створенням цілком нових теорій регіонального розвитку, а частіше пробують оптимізувати регіональну політику, застосовуючи відомі економічні концепції, які змінюють і адаптують її до нових соціально-економічних умов. Головною метою цих досліджень є формування потенціалу регіонального розвитку, який базується на підґрунті теорій економічного розвитку і має забезпечувати оптимальний регіональний розвиток. Найкращими зразками цього є нова теорія зростання та нова економічна географія, що користуються досвідом однаковою мірою як неокласичних моделей, так і моделі попиту, становлячи основу ендогенної концепції політики регіонального розвитку [4; 8].

Сучасні теорії економічного розвитку у контексті його новітньої парадигми. Відповідно до твердження, яке сформульоване у [14], парадигмою в сучасній філософії науки є система теоретичних, методологічних та аксіологічних установок, що взяті за зразок розв'язування наукових завдань і які поділяють усі члени наукового співтовариства. Цілком логічним наслідком такого визначення є припущення, що на цей час може існувати лише одна парадигма, на підґрунті якої формулюються та верифікуються відповідні наукові теорії. В економіці у теперішній час домінує парадигма, яка походить із неокласичної економіки та ґрунтується на саморегульованому механізмі ринку, що призводить саме до оптимальної алокації відповідних засобів [4, 5; 8; 27].

Ідея нової парадигми регіонального розвитку означає, що умовою економічного розвитку регіону у конфронтації із процесом глобалізації та у відношенні до щораз швидшого технологічного розвитку є вміння створення нових знань і здібностей до їх циркуляції та абсорбції в економіці. Зміна парадигми регіонального розвитку у напрямку економіки, яка ґрунтується на знаннях, спричиняє до того, що для досягнення високого рівня конкурентоспроможності регіону стають потрібними не тільки інвестиції в основну інфраструктуру, яка складає основу для регіону як місця експортної спеціалізації, а і розвиток соціального та інтелектуального капіталу і подальший розвиток інституційного оточення, які створюють міцні засади розвитку регіону, який розвивається у напрямку економіки, що ґрунтується на знаннях [4; 27].

Аналіз сучасних теорій регіонального розвитку в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації проведений із врахуванням їх поділу на трактування регіону як: *місця експортної спеціалізації, місця зростаючих доходів і центру створення знань*. Такий поділ уже був застосований в аналізі регіональної конкурентоспроможності та виникає з трьох підходів, пояснюючих, які із чинників мають найістотніший вплив на потенціал розвитку регіону [13]. Перший підхід об'єднує теорії, що

зосереджуються на чинниках виробництва у регіоні, другий – акцентує увагу на явищі «зростаючих доходів», а третій надає фундаментального значення розвитку регіону через знання. Його розвиток залежить від його економічної активності та є результатом того, які чинники, що її формують, знаходяться на його території, а це важливо для забезпечення її соціально-економічного і культурного розвитку.

У рамках розгляду сучасних теорій регіонального розвитку завданням є, з одного боку, вказати ті сторони, які акцентують увагу на ролі знань як чинника регіонального розвитку, а із другого – інші сторони, інколи альтернативні концепції, що пояснюють причини регіонального розвитку. На підставі такого огляду буде легше зрозуміти теорії, які є новими парадигмами регіонального розвитку. Водночас варто зазначити, що теорії, які описують регіон як місце експортної спеціалізації або як джерело зростаючих доходів, не мають завданням заперечення теорій, що трактують регіон як центр створення знань, а швидше навпаки – повинні одна одну доповнювати. Сучасні теорії регіонального розвитку, які розглядаються у сукупності, пропонують пропозиції цілісного пояснення явищ регіонального розвитку. Їх розгляд має на меті створення парадигми, у якій об'єктом дослідження буде регіон як центр створення знань (Рис. 1). Із позицій формування економіки, що ґрунтуються на знаннях, сфера регіонального аналізу охоплює: науково-дослідний потенціал регіону, слугуючий створенню знань і його спеціалізації, кваліфікацію людського капіталу, принципи співпраці науки із промисловістю, умови для циркуляції знань, вміння використовувати створені знання в економіці (їх абсорбцію) та інституційне оточення, яке підтримує економіку, яка ґрунтується на знаннях, і проекти, що реалізуються у регіонах [4; 8].

Регіон як місце експортної спеціалізації. У сімдесятих же роках ХХ ст. предметом зацікавленості економічної географії стали динаміка розвитку промислових локалізацій та чинники, впливаючі на географічну локалізацію економічної діяльності. Більшість цих робіт характеризувалась істотною залежністю від неокласичної економіки. Аналітична ж концепція неокласичних економістів пов'язує результати фірм (регіонів/держав) із ключовими чинниками виробництва (такими, як праця, капітал, технологія). Економічні географи бачили географію виробництва як функцію локалізації, де локалізація економічної діяльності пояснювалась через географічну дистрибуцію місцевих засобів (доступність до природних благ, робочої сили і ринків тощо). Відповідно до цієї теорії регіони в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації конкурують між собою, притягаючи на свою територію компанії та одночасно доступні засоби виробництва. Одним із результатів такого підходу є те, що різні регіони мають тенденцію до спеціалізації у розвитку тих галузей, у яких можна використати компаративну перевагу (доцільне поєднання використовуваних чинників) [4; 8; 10; 27].

Незважаючи на те, що цей підхід дав певні тлумачення, які стосуються локалізації економічної діяльності, він, на жаль, не враховував ролі торгівлі у формуванні регіонального розвитку. Пояснення цього аспекту лежить в основі моделей, що ґрунтуються на регіональному експорті та на його мультиплікаторах, з яких багато є розвитком моделі Кейнса у регіональному розрізі. У відповідності із ними економічна активність і розвиток регіону залежать перш за все від відносних розмірів та успіхів на міжнародних ринках галузей регіону, спрямованих на експорт. Найпростішою моделлю є теорія економічної бази, у якій компаративне зростання регіону залежить від зростання його економічної бази (експортного сектору економіки у регіоні) [23].

Теорія економічної бази. Огляд розпочинає теорія економічної бази авторства Хомера Хойта [26], основною ідеєю, якої є та, що розвиток регіону опирається на експорт, а стимулятором економічного зростання є зовнішній попит на товари і послуги на його території. «Економічна база» у назві цієї теорії є нічим іншим, як гілкою регіональної економіки, спрямованою на експорт. Регіональний розвиток здійснюється шляхом розбудови економічної бази, яка пов'язана зі спричиненим нею ефектом мультиплікатора у вигляді розвитку взаємопов'язаних секторів, постачальників та посередників. За цією теорією розвиток може полягати передусім у привабленні інвесторів, які виготовляють конкурентоспроможні товари на експорт, збільшення якого виникає зі зростанням зовнішнього попиту. Водночас значною загрозою розвитку на підґрунті економічної бази може стати криза в галузі, у якій спеціалізується регіон, або ж відходження ключового для нього інвестора [4; 8; 27].

Нова теорія торгівлі. Нова теорія торгівлі пояснює, чому держави і регіони із різним рівнем соціально-економічного розвитку отримують вигоди від торгівлі у глобальній економіці. Таке можливе саме в ситуації виробничої спеціалізації, яка зосереджується на капіталомісткій чи трудомісткій діяльності. Одночасно у довгостроковій перспективі обмін між такими двома типами регіонів дає більше вигоди головним чином капіталомістким регіонам [8; 27].

Більш досконалі моделі ґрунтуються на функціях попиту та пропозиції експорту. Якщо їхні чинники сприяють зростанню експорту регіону, це призводить до загального зростання і значно підвищує рівень працевлаштування та доходів території. Ортодоксальна неокласична теорія вказує на те, що таке зростання, ґрунтоване на експорті та міжрегіональних відмінностях є короткостроковим і має загалом саморегулюючу природу [4; 8; 11; 27].

Теорії екзогенного розвитку. Екзогенні теорії економічного зростання функціонували в усьому повоєнному періоді аж до вісімдесятих років минулого століття, коли особливо проявилась тенденція трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем. Темп технічного

прогресу трактувався ними як незалежний від здійснюваної відповідної економічної політики. На економічне зростання впливає збільшення чисельності працюючих осіб і зростання рівня інвестицій. У цій теорії знаходить базис явище конвергенції, яке виникає із гіпотези, що бідніші регіони/ країни розвиваються швидше, ніж багатші з огляду на запаси дешевої робочої сили та нестачу капіталу. У регіоні, у якому капіталу є небагато, кожна додаткова його заощаджена та інвестована одиниця дає у результаті більше зростання виробництва, аніж у розвинутому регіоні. За однакового рівня заощаджень слабше розвинена економіка буде зростати швидше від багатшої. Але, така теорія не відповідає економічним реаліям із огляду на те, що прослідковується позитивна довгоперіодична залежність між інвестиціями і темпом зростання продукції *per capita*. Саме ця вада таких моделей екзогенних теорій стала основним приводом виникнення ендогенної теорії зростання, не враховуюча стану технічного прогресу та рівня заощаджень/інвестицій [27].

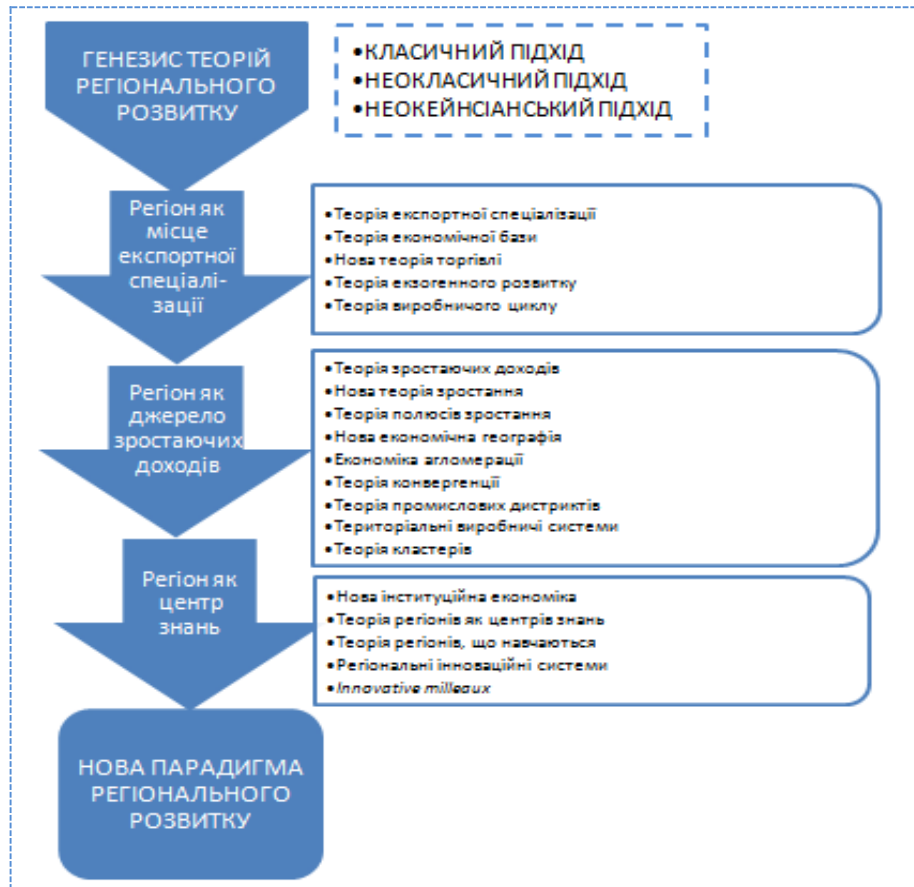

Рис. 1. Сучасні теорії з позиції врахування ролі торгово-економічних відносин у формуванні потенціалу розвитку регіону [4; 8; 12; 24; 27]

Теорія виробничого циклу. Ця теорія пов'язує економічне зростання із процесом виникнення нових товарів, їх удосконалення і стандартизацію. Ключовим чинником є тут технологічна інноваційність, проявляючись у нових продуктах або послугах. Розвиток нових продуктів відбувається у регіонах із вищим рівнем розвитку з огляду на краще обладнання, освіченіші науково-дослідні кадри та кращу ринкову інформацію. Окрім цього, розвинені ринки характеризуються наявністю заможніших споживачів, якими стимулюють попит на нові продукти. Другий етап виробничого циклу полягає у вдосконаленні продукту і його експорті, а третій – у розробці стандартного продукту, виробництво якого можливо перенести до регіону, де розпоряджаються дешевшою робочою силою. Згідно з цією концепцією нерівновага між регіонами більш чи менш розвиненими утримуватиметься. Продукти та напівпродукти зі складнішою технологією виробництва і надалі виготовлятимуться у краще розвинених регіонах. Таким чином, периферійні території потрапляють у щораз більшу залежність саме від провідних регіонів [4; 8; 27].

Регіон як «джерело зростаючих доходів». Останнім часом ми є свідками повторного відкриття в економіці моделей зростаючих доходів та їхнього застосування в економічній географії. Одним із аспектів цього є повернення до моделей Ніколаса Калдора стосовно накопиченої регіональної конкурентоспроможності. Покращення стану регіону трактується як функція попиту на його експорт (подібно до моделі економічної бази або регіонального мультиплікатора Кейнса). Попит на експорт стає функцією рівня зростання у світовому попиті та цін на продукти із цього регіону щодо світових цін. А цей другий чинник залежить від рівня збільшення зарплати, що зменшується через рівень зростання продуктивності (зміна у заробітних платах, які й припадають на вироблену одиницю продукту).

Визначальний елемент у циркуляційному і кумулятивному процесі пов'язаний зі способом, за якого щораз все кращі результати ведуть до збільшення продуктивності праці [8; 27].

Нова теорія зростання. Нова теорія зростання чи теорія ендогенного регіонального розвитку характеризується тезою, що зростання – це процес, акумульований просторово, який може вести до поглиблення нерівномірності у розвитку регіонів. Згідно із цією теорією добре розвинені країни або регіони мають більші шанси подальшого розвитку, ніж відсталіші. Розвиток нової теорії зростання пов'язується з тим, що більш ранні неокласичні моделі не враховували технічного прогресу як ендогенного чинника розвитку. Водночас ця теорія дає пояснення довготривалого регіонального зростання і конвергенції та дивергенції розвитку регіону в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем [4; 18].

Особлива увага тут звертається на технічний прогрес, темп якого залежить від політики держави у напрямку здійснюваних досліджень, існуючої конкуренції та від рівня розвитку у регіоні фінансових інструментів, що дає можливість профінансувати технологічні насичені, однак обтяжені великим ризиком інвестиції. Важливим чинником у цій теорії є людський капітал, якість якого залежить від рівня освіти і здобутого досвіду та вміння слідувати за технологічними змінами. Для ефективного використання людського капіталу важливими є створення владою стабільних юридичних умов ведення економічної діяльності та підтримка підприємництва. Регіональні відмінності у продуктивності спричинені відмінностями у показниках капітал/ праця і запасі знань та участі працівників у галузях, які їх створюють [4; 27].

До ключових гіпотез нової теорії зростання слід віднести трактування регіонального людського капіталу як центрального чинника, який зумовлює відповідні регіональні процеси зростання і реальну можливість використання технічних знань через їхню циркуляцію (англ. *spillover* – розливання) між підприємствами, означення продукту технічних знань частково як характеристики відповідного суспільного блага. У ній істотну роль відіграє ефект навчання через діяльність, яким охоплюється такі поняття, як *learning by doing* та *knowledge spillover*. Перше поняття означає процес навчання через діяльність і виробництво. Досвід, який накопичується із виробництвом однієї моделі відповідного продукту, приносить відсотки за виробництва наступного. Поняття *knowledge spillover* має взаємозв'язок з циркуляцією знань та ринком праці. Працівники здобувають кваліфікації, працюючи у різних фірмах; змінюючи роботу, спричиняють до того, що знання, які здобуваються через них, стають суспільним благом, поширюючись разом із просуванням осіб і працевлаштованих на ринку праці. Обидва поняття об'єднуються знаннями – чи, точніше, створення знань – двох попередніх понять, що рівносильні та активність насамперед сектору дослідного розвитку та інвестицій в освіту [8].

Більшість моделей економічного зростання розвивались впродовж останніх 50 років, починаючи від неокласичної моделі Р. Солоу через моделі Р. Нельсона, до концепції П. Ромера і Р. Лукаса. Робота над ними зосереджувалась на спробі знаходження джерел зростання продуктивності чинників виробництва, які призводять до економічного розвитку. Ендогенна модель дифузії технології Нельсона-Фелпса є однією із перших ендогенних теорій, що піднімають питання пояснення ролі технології. У ній використовується поняття теоретичного рівня технології, яке означає найвищий практичний рівень технології за безперервного використання дифузії технології. Застосування технології та впровадження інновації ведуть до наближення рівня технології до її теоретичного рівня [11; 14; 20]. Це стає можливим завдяки людському капіталу у відповідності із гіпотезою, що чим більш освічений працівник, тим швидше він застосовує інновації та їхнє поширення в економіці.

До піонерських робіт у сфері нової теорії зростання відносяться роботи Пола Майкла Ромера. У його моделі воно обумовлюється акумуляцією знань через економічних суб'єктів. Технологічний прогрес стає ендогенною змінною [4]. Він у своїй моделі відходить від ідеї спадаючих доходів із капіталу, натомість припускає, що виробництво благ як функція акумульованих знань характеризується (припускаючи сталість інших чинників) зростаючими доходами. Економіка досягає зростаючих надпропорційних доходів, а знання є відображенням зростаючої граничної продуктивності. П. Ромер опирається головним чином на припущення, що виникнення знань є побічним продуктом інвестицій. Знання, які внесені у підприємство через інвестиції, слугують іншим компаніям, що знаходяться у його оточенні. Водночас із цим економічне зростання регіону залежить передовсім від абсолютної кількості працевлаштованих осіб. Ефекти навчання є інтенсивніші в агломерації збільшуючи диференціацію розвитку відносно периферійних просторів [4; 8; 20].

Моделі Роберта Емерсона Лукаса ґрунтуються на накопиченні людського капіталу як двигуні зростання. Підставою цієї концепції є ідея, що трансформація від традиційної економіки до сучасної може наступити завдяки зростаючому темпу накопичення людського капіталу. Саме такий капітал є важливим чинником, позаяк впливає на зростання продуктивності робочої сили, уможливаючи повніше використання інших чинників виробництва. Його акумуляція дає однаковий результат у вигляді, як внутрішніх, так і зовнішніх ефектів. Внутрішній ефект у цьому випадку – це вигода для однієї особи та її оточення (сім'ї), натомість зовнішній з'являється у вигляді дифузії знань через взаємодії між людьми. Дифузія знань і технологій між регіонами та державами своєю чергою стимулюється через торгівлю. Висновок із моделі Лукаса Р. Е. полягає у тому, що існують малі шанси на те, щоб регіони із низьким

початковим рівнем фізичного і людського капіталу досягав ступеня розвитку, власне, тих, які відзначаються їхнім високим рівнем [4; 8; 11; 27].

Усі наступні теорії розвитку, що трактують регіон як джерело зростаючих доходів, зосереджуються на просторовій концентрації розвитку. Це теорія полюсів зростання, нова економічна географія, економіка агломерації [8].

Теорія полюсів зростання. Ця теорія (англ. *growth poles*) Френсіса Перроу є однією із найбільш поширених концепцій в умовах трансформації світової економічної системи та глобалізації, які вказують на просторову концентрацію регіонального розвитку і пов'язані із нею наслідки економічної та політичної природи. Полюсами зростання є розвиненіші галузі промисловості та сектори, що є двигуном розвитку економіки регіону і суттєво впливають на інших ринкових суб'єктів. Ця теорія особливо стосується розвинених регіонів, у яких функціонують технологічно сильні підприємства та галузі промисловості, які відіграють роль полюсів зростання. Здебільшого вони розміщуються у метрополіях, що стають домінуючими у відношенні до іншої території регіону. За Ф. Перроу розвиток може спричинитись шляхом подальшого зміцнення існуючих і створення все нових полюсів зростання [4; 8; 16].

Нова економічна географія. Автором цієї теорії (англ. *New Economic Geography*), яка займається чинниками впливу на виникнення «...скупностей, які функціонують за подібними правилами економіки», є Пол Кругман [10]. Новаторськими тут є міські моделі, що розвиваються у сімдесятих роках минулого століття у зв'язку із концепцією «центрального бізнесових дистриктів», та модель Вуджіті і Огави [4], чим припускається можливість існування багатьох промислових дистриктів у межах одного міста, як і модель Солоу та Вікрея як перша модель формування міського простору, яка не припускає існування жодного центру господарської активності. Формування внутрішнього простору міста є не єдиним з припущень нової економічної географії, яке часто знаходить своє застосування до більших просторів, таких, як регіони і навіть групи країн. Проте, наскільки важливим є формування агломерації та формування краще розвинених просторів в опозиції до регіональної периферії, свідчать приклади диспропорції розвитку між північною і південною Італією та східними і західними землями у Німеччині. Існують дві основні причини створення скупностей та агломерацій – первинного і вторинного характеру. Перші – вид ґрунтів, клімат, близькість судноплавних річок, немобільна робоча сила тощо. Це натуральні властивості, які не підлягають легким змінам. Вторинні причини відносять до правильності вибору локалізації. Компанії хочуть бути там, де є великі ринки збуту, а великі ринки збуту є саме там, де їх локалізовано багато. Нова економічна географія стосується різних причин вторинного характеру, займаючись локалізацією. Агломерація та торгівля тісно взаємопов'язані між собою. Обігові кошти і зростаючі доходи масштабу дають переваги у більшому доступі до ринків збуту [4, 5; 8; 10].

Економіка агломерації. Як випливає з висновків теорії нової економічної географії, у регіональному розвитку особливу роль відіграє місто, яке завжди сприймається як осередок розвитку. Наслідком такої його особливої ролі є економіка агломерації. Особлива роль міста виникає насамперед через концентрацію на його території з однієї сторони потреб, а з другої – ініціатив реагування на потреби та проблеми у новий спосіб. Місцями, у яких відбувається якнайшвидший розвиток, виявляються великі міста, які створюють агломерацію і деколи перетворюються у метрополії зі значенням не тільки надрегіональним, а навіть глобальним. Агломерація часто характеризує велике скупчення міст (термін «агломерація» може бути трактований як відповідна просторова концентрація господарювання). В агломерації зосереджуються запаси робочої сили, капіталу та інформації. Чинником, що спричиняє динамічний розвиток міста, стає вміння створення його господарського профілю, яким як створюються, так і розвиваються знання. Щораз виразнішим стає і тренд, який полягає у зосередженні на виробництві інформації та на забезпеченні послуг, які зводяться до надання доступу до відповідної інформації [4].

Спеціальним типом агломерації є метрополія. Вона характеризується інтенсивним обміном товарами і чинниками виробництва із її іншими осередками. У межах метрополії локалізуються численні наукові, фінансові та культурні установи чи у офіси зарубіжних корпорацій. Метрополії мають досконало розвинену транспортну і комунікаційну інфраструктуру, яка забезпечує швидкий потік людей, товарів та інформації до інших осередків метрополії. Стосунки агломерації та метрополії із оточуючим регіоном слабшають і втрачають значення. На таке послаблення локальних зв'язків впливає значення глобальних відносин. Стержнем регіону є швидкі транспортні та телекомунікаційні сполучення між цими осередками і досконалі сполучення зі світовими мережами міст через повітряні або морські маршрути. Відповідно до [22], метрополізація є «...останньою фазою урбанізації, полягаючою у перетворенні міських просторів та зміні зв'язку між центральним містом і його безпосереднім тилом та неперервному способі використання урбанізованих просторів, що проявляється ослабленням чи іноді зривом господарських взаємозв'язків міста із його регіональним тилом та їхнім заміщенням контактами із іншими метрополіями у континентальному або світовому масштабі».

Агрегація економічної активності проявляється на різноманітних географічних рівнях. У глобальному масштабі варто говорити про регіони, які беруть найбільшу участь у створенні валового внутрішнього продукту у світі. У 2000 році NAFTA, Європейський союз та Східна Азія було створено 83.0 % світового ВВП, тоді як 20 років раніше – 75 %. На рівні регіонів спостерігається і тенденція до

концентрації. А зразком тут може бути регіон Ile de France. Він становить лише 2,2 % території Франції, а створює 30.0 % ВВП цілої держави. Створення центрів економічної активності в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем знаходить відповідне відображення саме на міському рівні, приймаючи різний вигляд у залежності від міст, яких це стосується. Для прикладу, у містах середньої величини можливо спостерігати спеціалізацію, що зосереджується на декількох різних видах промисловості, поскільки організовані навколо одного підприємства чи якоїсь окремої галузі міста [4; 8; 10; 27].

Існують і локалізації із великим значенням технологічних чи неформальних зв'язків – такі, як італійські дистрикти. У великих же метрополіях (Токіо та Нью-Йорк тощо), натомість можуть існувати декілька скупчень різних галузей, не пов'язаних між собою. Вони виникають і як простори міст зі скупченнями театрів, магазинів та ресторанів. Усі ці форми скупчень функціонують за тими ж законами ринкової економіки. До деякої міри мають значення природні чинники (напрямок річок і зручні місця для виникнення порту або багаті у мінерально-сировинному контексті простори), сприяючі економічній активності. Поза цими чинниками існує ціла низка інших важливих чинників, що істотно впливають на створення такого роду скупчень [8].

Регіон як «центр знань». У рамках характеристики теорій, які розглядають регіон як «центр знань», відносять концепції «регіонів, що навчаються», теорії територіальної інноваційності та теорії, належні до течії нової інституційної економіки. У групі основних теорій територіальної інноваційності – теорія промислових просторів, територіальних виробничих систем (групи *GREMI*), модель *Innovative milieux*, концепція регіональних інноваційних систем, теорії нової економічної географії, кластерів Портера [7, 8].

«Регіони, які навчаються». Ця концепція Річарда Флоріди опирається на переконання, що для конкурентоздатності території ключове значення має вміння створення специфічних та стратегічних засобів [25]. Ними визнаються перш за все вміння і знання. Підкреслюється, що створення цих засобів є процесом, оскільки знання мають вартість тільки тоді, коли вони є актуальними. За цих умов набуває значення швидкість засвоєння знань. Компанія ж або регіон, які швидко засвоюють інформацію, отримують кращу конкурентоспроможну позицію. Зміни у напрямку нової парадигми розвитку відбуваються тут не лише у рамках окремих фірм та їх стратегії, а і у розрізі розвитку цілого регіону, який згідно із Р. Флорідою, стає ключовим гравцем у глобальній економіці та у самому процесі створення знань. Зазначається, що регіоналізм і глобалізм стають частиною самого процесу економічної трансформації. Одночасно у світі без кордонів держави стають неприродними, а часом дисфункціональними територіальними одиницями. Значення набирають сильні регіони (які Р. Флоріда визначає як *region-state* – «регіони-держави»), пов'язані із глобальною економікою через такі механізми, як торгівля, експорт та зарубіжні інвестиції. Такі регіони відрізняються потужною мережею зв'язків із усім світом, інколи домінуючи над державними. Розміри попиту, який генерується такою мережею, і чисельність населення у таких регіонах може становити від 5.0 до 20.0 мільйонів мешканців. Розмір такого регіону має бути досить малий, щоб забезпечувати економічну співпрацю та споживчі інтереси, і водночас доволі великими, щоб створити транспортні та комунікаційні зв'язки і притягнути професійних компанії із надання послуг, що дають змогу здійснювати діяльність у глобальному масштабі [1; 4; 8; 25; 27].

Регіональні інноваційні системи. Із тих теоретичних концепцій, які вже охарактеризовані у рамках нової теорії зростання, і теорій, що трактують регіон як джерело зростаючих доходів, впливає ендогенна політика регіонального розвитку [4]. Відповідно до неї розбудову регіону зумовлюють його ендогенні фізичні та соціальні запаси. Оптимальні умови розвитку можливо створити, ведучи ефективну регіональну політику. Компетенції стосовно здійснення регіональної інноваційної політики належать у державах Європейського Союзу регіональній владі. У відповідності із підходу, презентованим Європейською Комісією, саме вона повинна підтримувати розвиток освіти і науково-дослідну діяльність, інституції оточення бізнесу та інноваційності підприємств [28]. Із переконання відносно дієвості такої інтервенції регіональної влади та застосування у дослідженні системного підходу і було сформульовано концепцію регіональних інноваційних систем [4; 8; 22; 27, 28].

Для регіональної системи інновацій в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем ключовими є такі функції економіки, яка ґрунтується на знаннях, як їхнє виробництво, циркуляція і абсорбція. У регіональній інноваційній системі різні види інституцій реалізують такі функції у різному ступені. За абсорбцією знань стоять підприємства, за їх виробництво є відповідальними вузи та дослідні установи – як приватні, так і державні. Циркуляція знань відбувається завдяки таким акторам регіональної системи інновацій, як інституції оточення бізнесу та регіональна влада і установи, якими фінансуються інновації завдяки дослідним організаціям та вищим навчальним закладам [2; 4; 8; 10; 19; 27].

Територіальні виробничі системи. На цей час в теорії регіонального розвитку можна виокремити такі два основні аспекти, як базу регіональної конкурентоспроможності: рівень спеціалізації промисловості та концепцію регіону або місцевого простору як джерела зростаючих доходів. Ці обидва аспекти пов'язані із дискусією про промислові дистрикти Альфреда Маршалла і про економіку локалізації. А. Маршалл приписував конкурентоспроможний успіх ключових промислових секторів їх тенденції до географічної

локалізації. Промислова спеціалізація трактувалась як ключ до успіху регіону. Ключові чинники успіху промислових дистриктів охоплюють формування локальної бази кваліфікованих працівників, зростання допоміжних галузей, підтримуючих дистрикт, та можливість розподілу праці між фірмами. На основі досліджень А. Маршалла у вісімдесятих роках минулого століття проаналізовано так звані нові промислові дистрикти на прикладі північного регіону Італії. Там були розповсюджені сімейні компанії, кооперування, як і співпраця яких у вигляді мереж полягали у підготовці та впровадженні нових технологій і маркетингу та експорту своїх продуктів. Сучасні ж дослідження промислових дистриктів дають реальну можливість виокремити декілька типів таких структур: із превалюючою роллю декількох ключових компаній у регіоні; з домінуючим впливом на регіон великих корпорацій, які знаходяться за його межами; із визначальною роллю місцевої публічної адміністрації. А в реальності найчастіше маємо справу зі змішаними варіантами описаних трьох моделей промислових дистриктів. Їхнім істотним елементом є агломерація і метрополії, що формують динаміку розвитку регіону та впливають на спосіб функціонування різних промислових дистриктів [4; 8; 13]. При цьому з досліджень А. Маршалла відносно предмета локалізації компаній випливають твердження, які тісно пов'язані з акумуляцією знань та ноу-хау у рамках територіальних виробничих систем. Крім цього, вони стали і підґрунтям для дослідження так званого *innovative milieux* – інноваційного оточення [4; 27].

Пов'язана із концепцією промислових дистриктів концепція територіальних виробничих систем була розвинена науковцями, об'єднаними у так звану Групу *GREMI (Groupe de Recherche Europeen sur les Milieux Innovateurs)*. Ця група – це понад 20 європейських та північноамериканських наукових товариств, дослідження яких присвячені технологічним інноваціям і розвитку виробничих систем [8]. Їхнім результатом є висновок, що територіальний розвиток виробничих систем великою мірою залежить від історичних, політичних, демографічних та суспільних обумовленостей і є необхідним у введенні в дію виникаючої із потенціалу регіону специфічної динаміки, для якої належну ключову роль відіграє передовсім соціальний капітал [4; 8; 27].

Теорія кластерів. Дослідження Майкла Портера на початку дев'яностих років започаткували період швидкого розвитку теорії кластерів та спроби емпіричної верифікації. Згідно із його концепцією, пов'язані між собою компанії, функціонуючі у споріднених секторах і співпрацюючі із ними наукові організації та установи оточення бізнесу концентрують свою локалізацію безпосередньо у промислових гронах. Ці суб'єкти співпрацюють між собою і обмінюються інформацією, користуючись доступними у регіоні людськими ресурсами, створюючи мережу співпраці та конкуренції [4; 8; 17; 27].

Більшість країн-членів Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) провели масштабне вивчення, яке спрямовувалось на ідентифікацію кластерів, а у подальшому дослідження відносно пізнання причин їхнього виникнення та особливостей розвитку. Такі дослідження дали реальну можливість сформулювати і ввести у життя концепцію політики розвитку, яка ґрунтується на кластерах. Така політика може виникати за ініціативою згори, тобто бути наслідком дій, що розпочаті через органи державної влади чи самоврядні органи, або ж природно, бути ефектом низових ініціатив, отже виникати із низової мобілізації галузевих суб'єктів. На практиці ж зазвичай йдеться про співіснування обох підходів – низхідного і висхідного [4].

Політика, яка спрямована на підтримання кластерів у державах ОЕСР, в умовах трансформації світової економічної системи, глобалізації та інтеграції економічних систем у цей час сформульована на усіх рівнях влади – від місцевого (як у селищних, районних, міських рамках, так і у межах агломерації), через регіональний, центральний аж до рівня інтернаціонального (приміром, це ініціативи Європейського Союзу чи ОЕСР) [4; 8; 28].

Кластери, які базуються на інноваційності, стали центральними об'єктами зацікавленості не лише наукових кіл, а і господарського та політичного середовищ. Знання сприймаються тут як ключовий елемент в інноваційному процесі. Їх дифузія і темпи абсорбції існуючих знань компаніями впливають на їх успіх. Втім, абсорбція знань ґрунтується на дорогих та довготривалих процесах «навчання». Специфічні для кластеру знання загалом легші до здобуття, а їх схожість і спільний горизонт досвіду та просторова близькість значно збільшують здатність до абсорбції, а тим самим «розливання знань».

Звідси виникає кумулятивний процес: більша вигода від спеціальних знань кластера призводить до більших інвестицій у потрібні для нього знання (*learning by doing, learning by using i learning by interacting*), однак, через спеціалізацію найчастіше зменшеною є здатність сприйняття інших знань, а ще за цим йде вміння у пристосовуванні кластера. Значення кластера в аспекті інноваційності варто вбачати у тому, що інновації знаходяться в еволюційному, нелінійному, інтерактивному процесі між компанією та її оточенням [23]. Для прикладу, усім відома Силіконова Долина виникла саме завдяки локалізації там комп'ютерних компаній, які прагнули використати близькість попиту і дифузії знань каліфорнійських авіапідприємств, а її виникненню істотно сприяло активне заснування із цією метою *Stanford Industrial Park* [1; 4; 8; 27].

Нова інституційна економіка. Ключові питання, якими займається ця теорія, це права власності, транзакційні витрати і саме поняття інституції, яке є центральним у такій концепції. У процесі дослідження такого поняття початково було виокремлено поняття «інституції» та «організації» [4; 8; 29]. Представник сучасної течії інституціоналізму Дуглас Норт сформулював інститути як такі, що створюють основні

принципи і правила гри, а натомість «організації» він трактував як гравців, які діють за цими правилами [15]. У рамках цієї нової інституціональної течії інститут трактується як правила чи принципи гри, якими обмежуються дії певного гравця. Взаємодія інститутів та правил гри і ринкових гравців безпосередньо визначають напрямки еволюції економіки. Інститути впливають на визначені правила поведінки, тому величезне значення мають різні державні інститути, які стоять на охороні правового та економічного порядку. Відповідно з поглядом, висловленим у [23], «...інститути можна розглядати як один з трьох принципових рівнів аналізу економічного життя у просторі, що є посередником між суб'єктами (особами) і загальними соціальними та політичними і економічними структурами» [8].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Таким чином, більшість як традиційних, так і сучасних теорій економічного розвитку підтверджують роль торгово-економічних відносин у формуванні потенціалу розвитку регіону. Наведений огляд теоретичних концепцій економічного розвитку регіону дає можливість стверджувати, що це процеси, які зумовлюються різноманітними диференційованими чинниками, вплив яких накопичується у процесі визначення потенціалу розвитку регіону. Проте, варто пам'ятати, що чинники, які розглядаються у теоріях регіонального розвитку, ґрунтуються насамперед на описі його регулярних процесів, що відбуваються в умовах сформованих і розвинених ринкових економік. Застосування таких чинників із погляду на сучасні зміни у світовій економіці до з'ясування тенденцій потенціалу регіонального розвитку у державах Східної Європи, економічні процеси у яких підлягають належній трансформації у відповідності із вимогами європейської інтеграції та глобалізації, безумовно вимагає їхнього розширення і адаптації та спрямовуватись на істотне поліпшення добробуту українців і пришвидшення вступу України до європейської спільноти – Євросоюзу.

Література

1. Amin A., Thirft N. Neo-Marshallian Nodes in Global Networks and Firm Completeness. *International Journal of Urban and Regional Research*. Vol. 16, 1992. P. 571–587.
2. Andersson M. A dynamic approach to the tendency of industries to cluster. *Europ. Reg. Scient. Assoc. Conf.*, 27-30. 08. 2003. Jyvaskyla, 2003. P. 9.
3. Barro R., Sala-i-Martin X. *Economic growth*. New York: The McGraw-Hill Company, 2004. 654 p.
4. *Історія економіки та економічної думки / за ред. проф. С. В. Степаненка*. К. : КНЕУ, 2010. 743 с.
5. Tinbergen J., Magnus J.-R., Morgan M. The ET Interview: Professor J. Tinbergen. *Econometric Theory*. 1987. 3(1). 117–142.
6. Bramante A. From Space to Territory: Relational Development and Territorial Competitiveness. *The GREMI Approach within the Contemporary Debate, SME' and Districts: Hybrid Governance Forms, Knowledge Creation & Technology Transfer*, 1998. 30 p.
7. Wang X., Hofe R. A. *Research methods in urban and regional planning*. Springer, 2007. 430 p.
8. Джаман М. О. *Теорія економіки регіонів*. К. : Центр учб. літ-ри, 2014. 384 с.
9. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, Vol. 94, 1988. P. 95–120.
10. Кругман О. П., Обтфельд М. *Международная экономика*. 5-е изд. СПб : Питер, 2004. 832 с.
11. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, Nr. 22. Chicago, 1988. P. 3–42.
12. Martin R. *Institutional Approaches in Economic Geography*, in: Sheperd E., Barnes T. J., *A Companion in Economic Geography*. Blackwell, Oxford, 2000. P. 77–94.
13. Маршалл А. *Принципы политической экономии*. Изд-во: Direkt media, 2013. 2127 с.
14. Nelson R., Phelps E. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. *The American Economic Review*. No 51, 1966. P. 69–75.
15. Норт Д. *Институты и экономический рост: историческое введение*. THESIS. Вып. 2, 1993. С. 69–91.
16. Перроу Ч. *Моделирование фирм у світовій економіці. Теорія і суспільство*. Т. 38, 2009. С. 217–243.
17. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, March – April, 1990. P. 73–78.
18. Putnam R. D. The Prosperous Community. *Social Capital and Public Life*. *The American Prospect*. Vol. 4. No 13, 2003. URL: prospect.org/print/V4/13/putnamr.html
19. Richardson H. W. *Regional growth theory*. London: Macmillan, 1973. 14 p.
20. Romer P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. *The Journal of Political Economy*. Vol. 94. No 5, 1986. P. 1002 – 1037.
21. Scott A. J. *Technopolis: High-technology Industry and Regional Development in Southern California*. University of California Press, 1993. 332 p.
22. Straubhaar T., Suhrcke M., Urban D. Divergence – Is It Geography? *Hamburg Institute of International Economics*. HWWA Discussion Paper. Hamburg, 2002. 46 p.

23. Tondl G. Regional convergence in Europe an Union (1985–1999): A Special Dynamic the Panel Analysis. Viena un-ty of Economic., 2003. 28 p.
24. Yin L., Zestos G. K., Michelis L. Economic Convergence in the European Union. Journal of Economic Integration. Vol. 18 (1). March 2003. P. 188–213.
25. Florida R. Toward the Learning Region. Futures. Vol. 27. No 5, 1995. 533 p.
26. Hoyt H. Changing patterns of land volues. Land Economics. No 36 (2), 1960. P. 109–117.
27. Зварич І. Т., Зварич О. І., Хома В. Б. Управління соціально-економічним розвитком регіону. Івано-Франківськ : Вид-во «ПП Супрун В. П.», 2019. 476 с.
28. Словник іншомовних слів. URL: slovopedia.org.ua
29. Green paper on innovation. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1995. URL: opeuropa.eu

References

1. Amin A., Thirft N. Neo-Marshallian Nodes in Global Networks and Firm Completitiveness. International Journal of Urbanand Regional Research. Vol. 16, 1992. P. 571–587.
2. Andersson M. A dynamic approach to the tendency of industries to cluster. Europ. Reg. Scient. Assoc. Conf., 27-30. 08. 2003. Jyvaskyla, 2003. P. 9.
3. Barro R., Sala-i-Martin X. Economic growth. New York: The McGraw-Hill Company. 2004. 654 p.
4. Istoriiia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky / za red. prof. S. V. Stepanenka. K. : KNEU, 2010. 743 с.
5. Tinbergen J., Magnus J.-R., Morgan M. The ET Interview: Professor J. Tinbergen. Econometric Theory. 1987. 3(1). 117–142.
6. Bramante A. From Space to Territory: Relational Development and Territorial Competitiveness. The GREMI Approach within the Conterporary Debate, SME and Districts: Hybrid Governance Forms, Knowledge Creation & Technology Transfer, 1998. 30 r.
7. Wang X., Hofe R. A. Research methods in urban and regional planning. Springer, 2007. 430 r.
8. Dzhaman M. O. Teoriiia ekonomiky rehioniv. K. : Tsentr uchb. lit-ry, 2014. 384 s.
9. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, Vol. 94, 1988. P. 95–120.
10. Krugman O. P., Obtfel'd M. Mezhdunarodnaja jekonomika. 5-e izd. SPb : Piter, 2004. 832 s.
11. Lucas R. E. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, Nr. 22. Chicago, 1988. R. 3–42.
12. Martin R. Institutional Approaches in Economic Geography, in: Sheperd E., Barnes T. J., A Companion in Economic Geography. Blackwell, Oxford, 2000. P. 77–94.
13. Marshall A. Pryntsyury polytycheskoi ekonomyy. Yzd-vo: Direkt media, 2013. 2127 s.
14. Nelson R., Phelps E. Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth. The American Economic Review. No 51, 1966. P. 69–75.
15. Nort D. Instituty i jekonomicheskij rost: istoricheskoe vvedenie. THESIS. Vyp. 2, 1993. S. 69–91.
16. Perrou Ch. Modeliuvannia firm u svitovii ekonomitsi. Teoriiia i suspilstvo. T. 38, 2009. S. 217–243.
17. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, March – April, 1990. P. 73–78.
18. Putnam R. D. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life. The American Prospect. Vol. 4. No 13, 2003. URL: prospect.org/print/V4/13/ putnamr.html
19. Richardson H. W. Regional growth theory. London: Macmillan, 1973. 14 r.
20. Romer P. M. Increasing Returns and Long-Run Growth. The Journal of Political Economy. Vol. 94. No 5, 1986. R. 1002 – 1037.
21. Scott A. J. Techropolis: High-technology Industry and Regional Development in Southern California. University of California Press, 1993. 332 p.
22. Straubhaar T., Suhrcke M., Urban D. Divergence – Is It Geography? Hamburg Institute of International Economics. HWWA Discussion Paper. Hamburg, 2002. 46 p.
23. Tondl G. Regional convergence in Europe an Union (1985–1999): A Special Dynamic the Panel Analysis. Viena un-ty of Economic., 2003. 28 p.
24. Yin L., Zestos G. K., Michelis L. Economic Convergence in the European Union. Journal of Economic Integration. Vol. 18 (1). March 2003. P. 188–213.
25. Florida R. Toward the Learning Region. Futures. Vol. 27. No 5, 1995. 533 p.
26. Hoyt H. Changing patterns of land volues. Land Economics. No 36 (2), 1960. P. 109–117.
27. Zvarych I. T., Zvarych O. I., Khoma V. B. Upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom rehionu. Ivano-Frankivsk : Vyd-vo «PP Suprun V. P.», 2019. 476 s.
28. Slovnyk inshomovnykh sliv. URL: slovopedia.org.ua
29. Green paper on innovation. Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1995. URL: opeuropa.eu